
RI3H053 – DP Kioskplaats,
Antwerpsesteenweg, D'Urselstraat

Archeologienota
2017B15
DEEL 2: Verslag van resultaten

Sebastiaan WINDEY
Pieter LALOO

Project:

RI3H053 – DP Kioskplaats, Antwerpsesteenweg, D'Urselstraat

Opdrachtgever:

Aquafin nv
Dijkstraat 8
2630 Aarselaar
BTW BE0440 691 388

Uitvoerder:

GHENT ARCHAEOLOGICAL TEAM bvba (GATE)
Ghent Archaeological Team bvba
Dorpsstraat 73
8450 Bredene
Sebastiaan WINDEY, Pieter LALOO

© 2017 - GHENT ARCHAEOLOGICAL TEAM bvba

Niets uit deze uitgave mag vermenigvuldigd of aangepast worden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt worden onder enige vorm of wijze ook, elektronisch, mechanisch, door fotokopie, zonder toestemming van Ghent Archaeological Team bvba.

Inhoud

Inleiding	1
DEEL 2: VERSLAG VAN RESULTATEN	2
1. Bureauonderzoek.....	2
1.1 Beschrijvend gedeelte	2
1.1.1 Administratieve gegevens.....	2
1.1.2 Archeologische voorkennis	5
1.1.3 De onderzoeksopdracht	5
1.1.4 Beschrijving werkwijze en strategie van het vooronderzoek	8
1.2 Assessment	9
1.2.1 Landschappelijke situering	9
1.2.2 Historisch-cartografische situering.....	12
1.2.3 Archeologische situering.....	17
1.2.4 Interpretatie en datering onderzoeksgebied	17
1.2.5 Synthese bureauonderzoek	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
2. Synthese	20
2.1 Potentieel tot kennisvermeerdering	20
2.2 Kader exploitatie potentieel tot kennisvermeerdering	20
2.3 Samenvatting voor een gespecialiseerd publiek	20
2.4 Samenvatting voor een niet-gespecialiseerd publiek.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Bibliografie.....	iii
Bijlage 1: Figurenlijst	iv

Inleiding

Aquafin nv plant riolerings- en bestratingswerken met vernieuwing van de tramsporen in de dorpskern van Hoboken, deelgemeente van Antwerpen. Deze werken vinden plaats van de Kioskplaats tot aan de Kapelstraat, de Antwerpsesteenweg tot aan de d' Usselstraat, en in de d' Usselstraat zelf. De oppervlakte van het projectgebied meet ca. 5200 m² en overschrijdt bijgevolg de oppervlaktecriteria opgenomen door het Onroerend Erfgoeddecreet . Omwille van deze reden dient een archeologienota te worden opgemaakt.

GATE werd aangesteld om deze archeologienota door middel van een bureauonderzoek op te maken. Gezien een archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem onmogelijk is omwille van de aard van de werkzaamheden (aanleg riolering in openbare weg), wordt hier een archeologienota opgesteld op basis van een bureauonderzoek met advies naar eventueel uitgesteld vooronderzoek, werfbegeleiding of vrijgave.

DEEL 2: VERSLAG VAN RESULTATEN

1. Bureauonderzoek

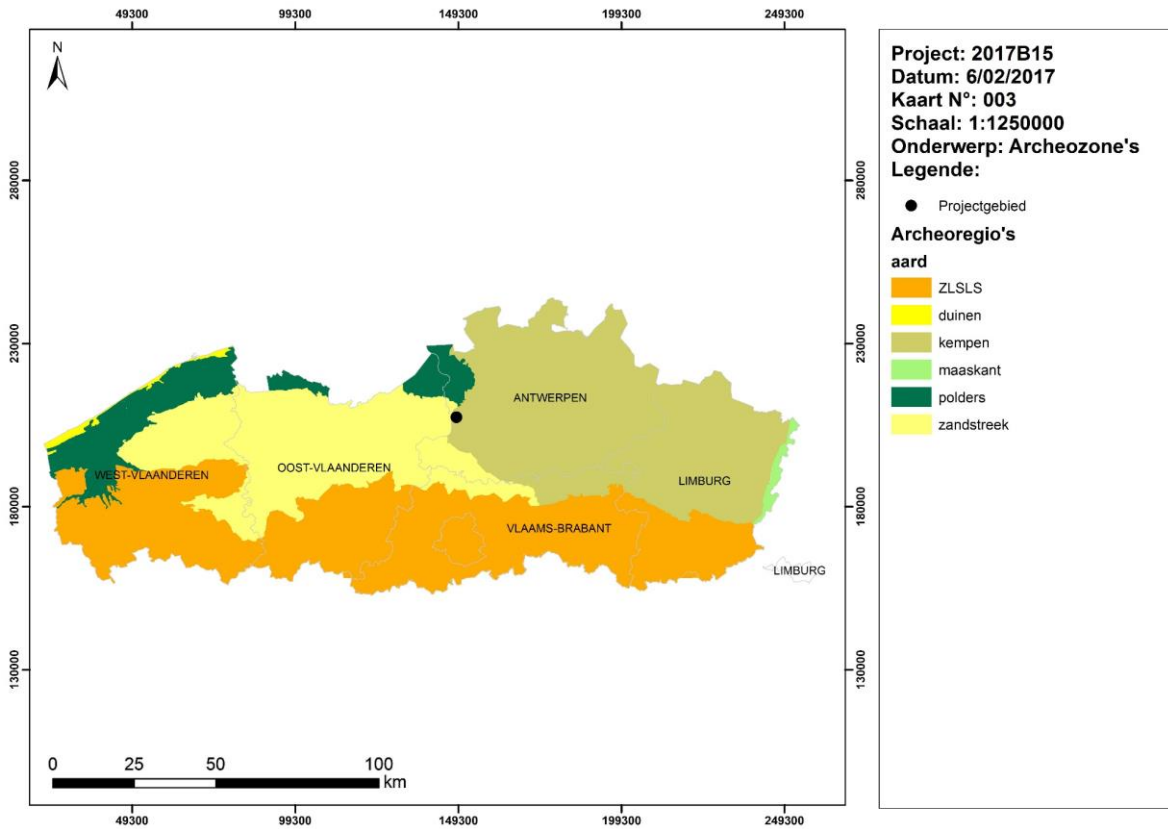
1.1 Beschrijvend gedeelte

1.1.1 Administratieve gegevens

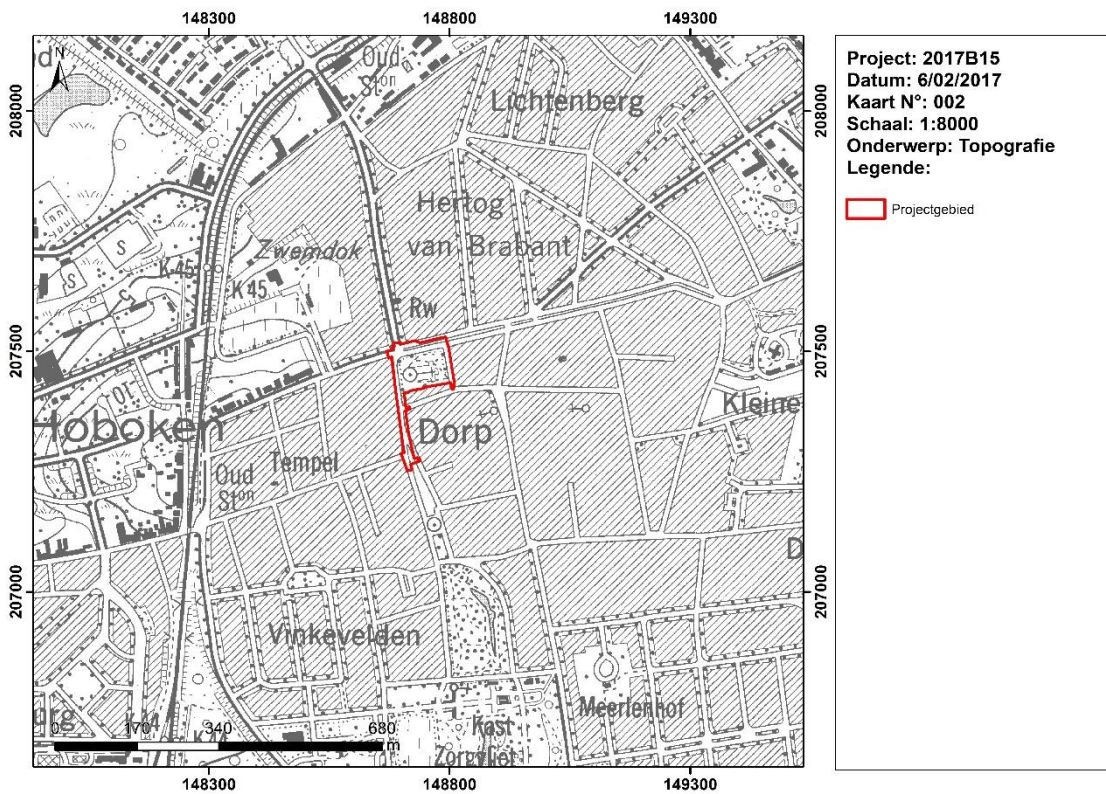
Projectcode van het vooronderzoek	2017B15	
Eventuele nummer van het wettelijk depot of het buitenlandse equivalent hiervan	-	
Naam en het erkenningsnummer van de erkende archeoloog	Pieter Laloo, OE/ERK/Archeoloog/2015/00074	
Bounding box:	X 148680,94639 148796,985103 148830,217487 148714,178774	Y 207513,444823 207529,072789 207282,320073 207266,692107
Begin- en einddatum van de uitvoering van het onderzoek	Het bureauonderzoek in functie van de archeologienota ging van start op 03 februari 2017 en werd beëindigd op 27 februari 2017.	
Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed	Bureauonderzoek	

Het projectgebied heeft een oppervlakte van ca. 15500 m² en situeert zich in de dorpskern van Hoboken, Antwerpen (Figuur 1). Meer specifiek bestrijkt het project de volgende straten: van de Kioskplaats tot aan de Kapelstraat, van de Antwerpsesteenweg tot aan de d' Urselstraat, en d' Urselstraat zelf. Het merendeel van de oppervlakte beslaat openbaar domein, doch een deel van de geplande werken bevinden zich op perceel 309D, terrein bij de Onze-Lieve-Vrouwkerk, eigendom van Stad Antwerpen. Ingrepen met betrekking tot versterking van de ondergrond bedraagt ca. 5200 m² (ca. 4400 m² aan rioleringswerken, en ca. 800 m² aan boomvakken en aanbrengen van boomgranulaat).

In het plangebied bevinden zich geen zones waar geen archeologisch erfgoed meer te verwachten valt op basis van het geoportaal (Agentschap Onroerend erfgoed, geraadpleegd 03/02/2017).

Figuur 1: Algemene situering van het projectgebied in Vlaanderen (bron: © Geopunt)

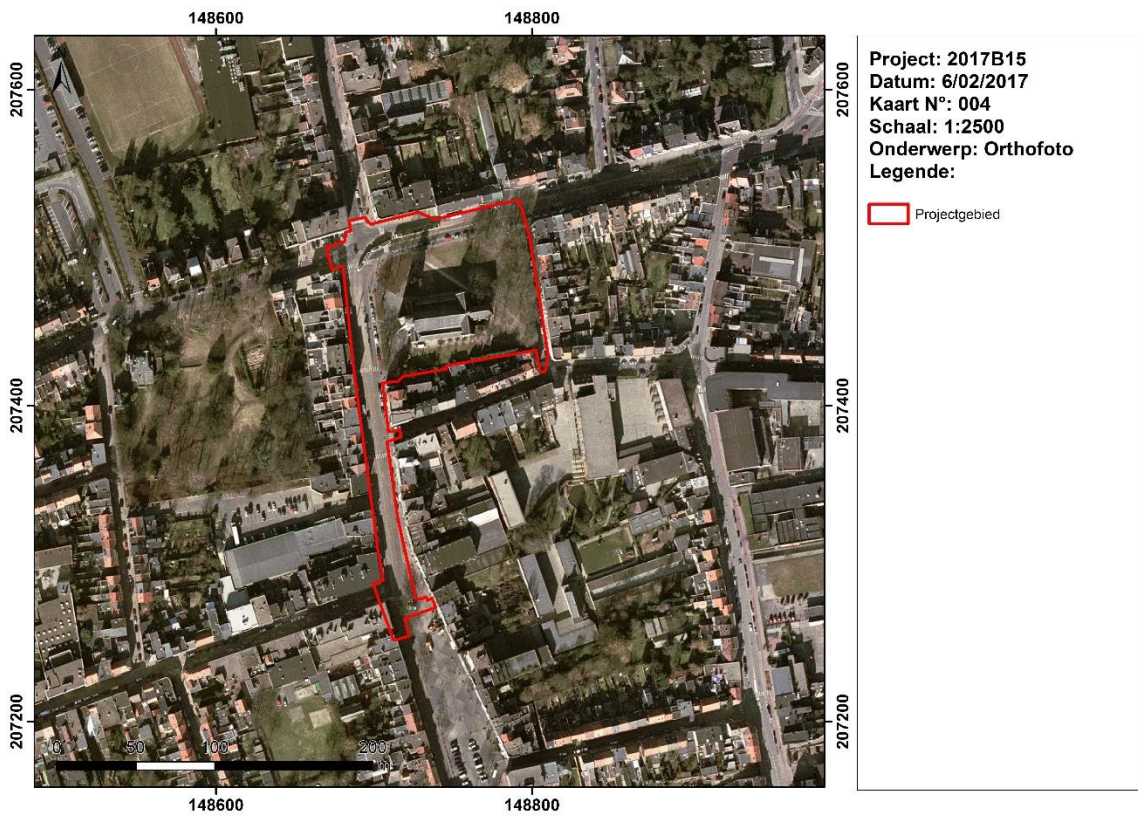

Figuur 2: Uitsnede topografische kaart ter hoogte van het projectgebied (bron: © Geopunt)

Figuur 3: Uitsnede kadasterkaart met aanduiding van het projectgebied (bron: © Geopunt)

Figuur 4: Orthofoto ter hoogte van het projectgebied (bron: © Geopunt)

1.1.2 Archeologische voorkennis

Binnen de grenzen van het projectgebied heeft er vooralsnog geen archeologische prospectie of opgraving plaatsgevonden. In een bredere schaal rond de projectzone worden wel nog vindplaatsen aangeduid. Deze worden verder toegelicht in paragraaf 1.2.3.

1.1.3 De onderzoeksopdracht

1.1.3.1 Vraagstelling met betrekking tot het onderzochte gebied

Op basis van verscheidene parameters, zoals de nog aanwezige erfgoedwaarden, de landschapshistoriek, de topografie, de geomorfologie, het bodemgebruik, de vegetatie en de historische ingrepen, wordt een waardering van het archeologisch potentieel binnen het projectgebied opgesteld. Specifieke vraagstellingen met betrekking tot de projectzone zijn:

- Heeft het projectgebied archeologisch potentieel?
- Is er sprake van verstoring van dit potentieel? Zo ja, in welke mate kan deze eventuele vindplaatsen hebben aangetast?
- Wat zijn de geplande ingrepen in functie van de werkzaamheden?
- Zullen de werken eventuele vindplaatsen bedreigen?
- Welke aspecten verdienen aandacht bij een eventueel vervolgonderzoek?

1.1.3.2 Randvoorwaarden

Een archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem is momenteel, onmogelijk of juridisch, economisch of maatschappelijk onwenselijk voorafgaand aan het aanvragen van de stedenbouwkundige vergunning of verkavelingsvergunning. Het betreft immers werken in openbare weg waarbij voorafgaand archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem voor heel wat maatschappelijke hinder zou zorgen.

Daarom wordt geopteerd voor de uitzonderingsprocedure waarbij een nota wordt aangeleverd op basis van een bureauonderzoek. In dit bureauonderzoek wordt nagegaan of er op het projectgebied een uitgesteld vooronderzoek met ingreep in de bodem of werkbegeleiding noodzakelijk is en of er (gedeeltelijke) vrijgave mogelijk is.

1.1.3.3 Beschrijving van de door de initiatiefnemer geplande werken en bodemingrepen, geïllustreerd met een overzichtsplaan en doorsnedes

Het project van *Aquafin nv* omvat rioleringswerken, wegeniswerken, herinrichting van de publieke ruimte en vernieuwing van de tramsporen (zie **Fout! Verwijzingsbron niet gevonden.** en **Fout! Verwijzingsbron niet gevonden.**). Het volledige terrein is gelegen binnen het openbaar domein van de stad Antwerpen en overlapt met de openbare weg, met uitzondering van de zone rond de Onze-Lieve-Vrouwkerk. Deze zone is eigendom van Stad Antwerpen.

De **wegeniswerken** omvatten een totale oppervlakte van ca. 6700 m² en situeren zich in de Antwerpsesteenweg (partim), de Kioskplaats (partim) en de d'Urselstraat. Concreet gaat het over een sectie van de Antwerpsesteenweg tussen de Louisalei en de d'Urselstraat, en de (noordelijke) sectie van de Kioskplaats beginnend aan de Antwerpsesteenweg tot net voorbij de kruising met de Kapelstraat. De wegen, voetpaden, fietspaden en perrons in kwestie worden volledig heringericht en de bestaande tramsporen worden vernieuwd.

Alle wegeniswerken situeren zich op de huidige openbare weg, waarbij de nieuwe situatie wordt herbouwd naar de hoogte van de bestaande weg. Wegenis verstoort de *facto* de bodem tot op ca. 0,7 m t.o.v. het wegdek.

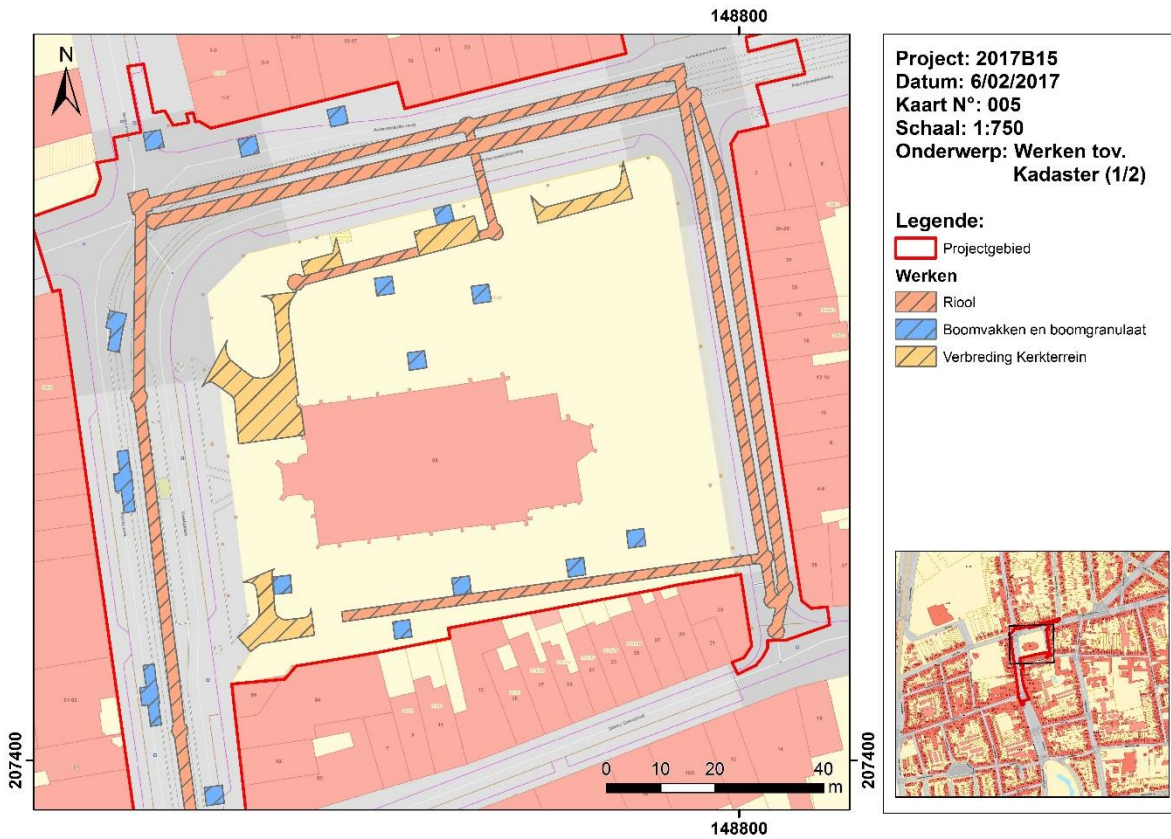
De **rioleringswerken** vinden plaats waar de wegeniswerken zullen plaatsvinden. Over een totale lengte van 802 m zal de bestaande riolering worden vervangen door een nieuwe gescheiden regenwaterafvoer- (RWA) en droogweerafvoerriool (DWA). De RWA beslaat een totale oppervlakte van 1146 m² met een gemiddelde diepte van 2,5 m (van 1,5 tot 3,5 m). Voor de nieuwe DWA wordt 613 m² gegraven, met dezelfde dieptewaarden als de RWA. Deze dieptes zijn t.o.v. het huidige wegdek/loopvlak.

Aansluitend bij de werken worden nieuwe riolering aangelegd op het domein rond de kerk. De graafwerken vinden plaats zowel ten noorden als ten zuiden van de kerk, respectievelijk 81 m en 150 m lang. De totale oppervlakte van deze ingreep heeft een totaal van ca. 206m². De gemiddelde diepte van de volledige rioleringswerken bedragen 1,5 m tot 3,5 m t.o.v. het huidige vlak, de sleufbreedte bedraagt ca. 2 m.

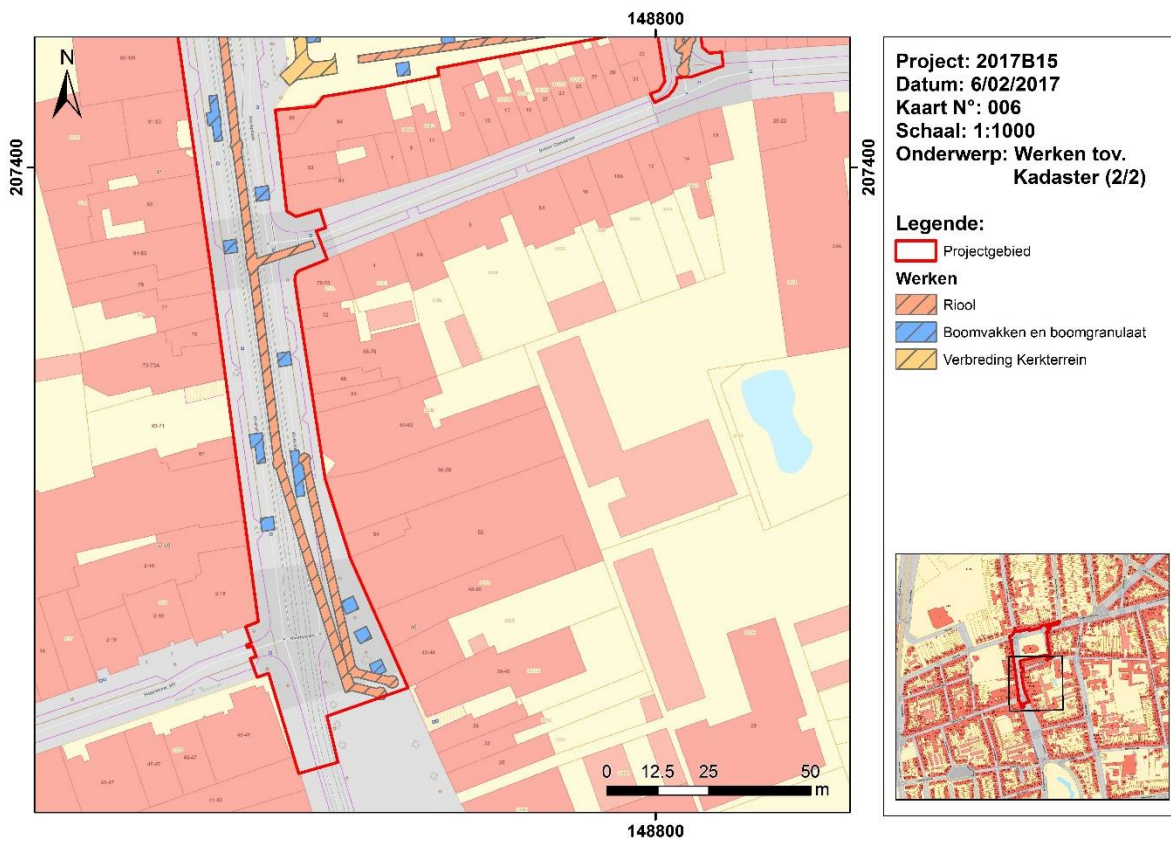
In totaal worden 13 (1 langs de Antwerpsesteenweg en 12 langs de Kioskplaats) bestaande bomen voorzien van **boomgranulaat** (bodemverstoring tussen 0,4 en 1,0m diep). Er worden ook 11 nieuwe **boomvakken** ingepland. Bij elk nieuw boomvak wordt een oppervlakte van 10m³ (3,2 m x 3,2 m x 1,0 m) uitgegraven. Twee hiervan worden aan de noordzijde van de Antwerpsesteenweg aangelegd, de resterende 9 zijn op het kerkdomein ingepland.

Er is een uitbreiding van de bestaande plantvakken **rond de kerk** gepland. Totaal wordt een oppervlakte van 397 m² uitgegraven tot max 1,0 m diepte en wordt voorzien van boomgranulaat. De gebieden situeren zich allen langs de straatkanten van het kerkdomein, m.n. ten noorden en ten westen van de kerk.

Als laatste worden langsheen het tramtraject 20 **trampalen** geplaatst. Elk heeft een ingreep van 2,5 m² en 1,5 m diep in de bodem. Over de locatie van deze palen is echter onvoldoende informatie beschikbaar. Dit wordt immers door De Lijn bepaald.

Figuur 5: Inrichtingsplannen (noord) van de werken t.h.v. de Antwerpsesteenweg, d' Urselstraat en de Kioskstraat, deel 1 (Bron: © Aquafin nv)

Figuur 6: Inrichtingsplannen (zuid) van de werken t.h.v. de Kioskstraat (Bron: © Aquafin nv)

1.1.4 Beschrijving werkwijze en strategie van het vooronderzoek

Aquafin nv plant riolerings- en wegeniswerken in de dorpskern Hoboken. De oppervlakte van de percelen en de bodemingrepen (ca. 2500 m²) overschrijden de drempelwaarden die opgenomen zijn in het Onroerenderfgoeddecreet. Het projectgebied bevindt zich overigens niet in een vastgestelde archeologische zone, een beschermde archeologische site of binnen gebieden waar geen archeologische erfgoed meer te verwachten valt (GGA). Hierdoor moet een archeologienota worden opgesteld.

Gezien een archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem onmogelijk is omwille van de aard van de werkzaamheden in openbare weg wenst *Aquafin nv*, indien noodzakelijk, het uitgesteld traject te volgen. Deze archeologienota betreft een archeologienota op basis van een bureauonderzoek en werd uitgevoerd onder het toezicht van een erkend archeoloog.

De aard van de werken werd daartoe afgewogen tegen de voorhanden zijnde gegevens relevant voor het projectgebied op landschappelijk, historisch-cartografisch en archeologisch vlak. Alle data wordt dusdanig geïmporteerd in de vorm van GIS-lagen en geprojecteerd ten opzichte van de aan te leggen leidingen. De nota beschrijft de resultaten uit het op deze manier samenbrengen van gegevens aan de hand van kaartmateriaal.

De nota werd digitaal opgemaakt middels Office- en Adobe-software. Het bijhorend kaartmateriaal werd aangemaakt in een GIS-omgeving. In die GIS werden de ontwerpplannen ingeladen en geprojecteerd ten opzichte van diverse kaartlagen die raadpleegbaar zijn op www.geopunt.be, www.dov.vlaanderen.be, www.geo.onroerenderfgoed.be, www.cartesius.be en de website van de centraal archeologische inventaris (CAI) ¹. De geraadpleegde literatuur, de digitale bronnen en het kaartmateriaal zijn te vinden in de bijlage.

---

¹ De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen. De aan- of afwezigheid van archeologische sporen dient met verder archeologisch onderzoek vastgesteld te worden

1.2 Assessment

Dit bureauonderzoek plaatst het projectgebied binnen een landschappelijk en archeologisch kader, waarbij rekening gehouden wordt met het ontwerpplan van de toekomstige bouwwerken. Deze studie dient als voorbereiding van een eventueel vervolgonderzoek, waar rekening kan worden gehouden met de geplande grondwerken, of de reeds gekende archeologische, geologische en bodemkundige fenomenen. Daarnaast helpt de voorbereiding mee tot het opstellen van een (mogelijke) archeologische verwachting per zone waarmee zowel tijdens toekomstige bouwwerken, als tijdens de uitvoering van het vervolgonderzoek rekening gehouden kan worden. Door raadpleging van de CAI (Centraal Archeologische Inventaris) en archeologische literatuur ten slotte wordt ook nagegaan in hoeverre er gekende vindplaatsen aanwezig zijn in de nabijheid van het onderzoeksgebied.

Deze studie maakt gebruik van verscheidene datasets. Uitgangspunt is het ontwerpplan met informatie over de toekomstige grondwerken, verkregen van de initiatiefnemer (*Aquafin nv*). Deze informatie wordt vervolgens geprojecteerd op de bodemkundige en geologische kaart. Vervolgens worden de historische kaarten als de archeologische inventaris onder de loep genomen om de gekende archeologische sites in en nabij het projectgebied te registreren.

1.2.1 Landschappelijke situering

1.2.1.1 *Geologie en bodemopbouw*

Het plangebied in Hoboken situeert zich op kaartblad 15 (Antwerpen) van de Tertiair- en Quartairgeologische kaart van Vlaanderen.

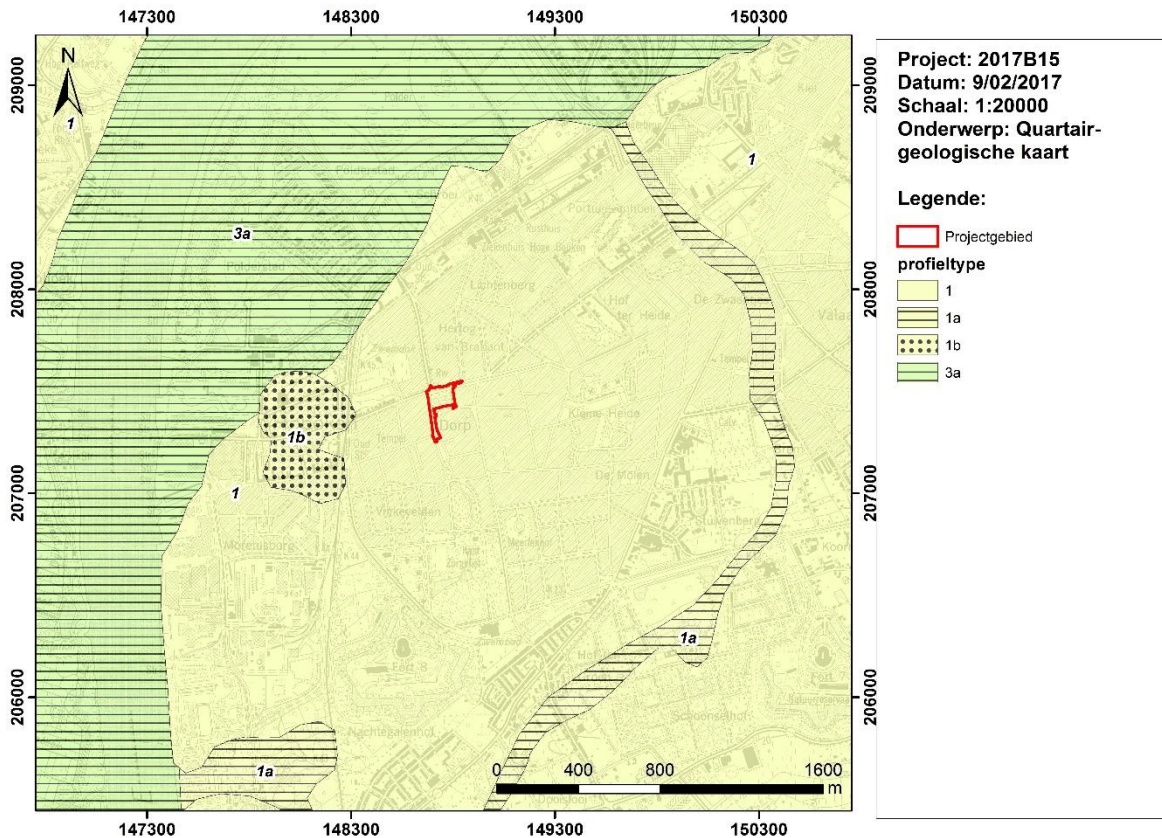
De **Tertiaire** ondergrond van het projectgebied zijn sedimenten die behoren tot de Formatie van Boom, met name het Lid van Putte (BmPu). Het Lid van Putte wordt gekenmerkt door het voorkomen van siltige en organische horizonten. De donkere klei komt in heel het ontsluitingsgebied van de Formatie van Boom voor. Dit lid maakt het grootste deel van de Formatie van Boom uit en ontsluit in de omgeving van Kruibekke, Niel evenals te Duffel en Lier. Deze laag bereikt een dikte tot 45 m (Jacobs *et al.* 1999). Deze formatie behoort tot het Oligoceen.

De **Quartaire** ondergrond van het projectgebied is van het profieltype 1 (Figuur 7). Deze is opgebouwd uit laat-pleistocene, eolische afzettingen en/of hellingsafzettingen (ELPw en/of HQ). Meestal gaat het om zandige tot lemig-kleiige sedimenten, ontstaan door herwerking van *in situ* sedimenten.

Gezien het projectgebied zich op antropogene gronden bevindt, zijn er geen gegevens voorhanden betreffende **drainage** of **bodemkartering**.

Op basis van www.dov.vlaanderen.be zijn er geen data voorhanden met betrekking tot de gevoeligheid voor **erosie** van het projectgebied. Het **landgebruik** betreft zoals boven aangeduid uitsluitend antropogene bebouwde gronden.

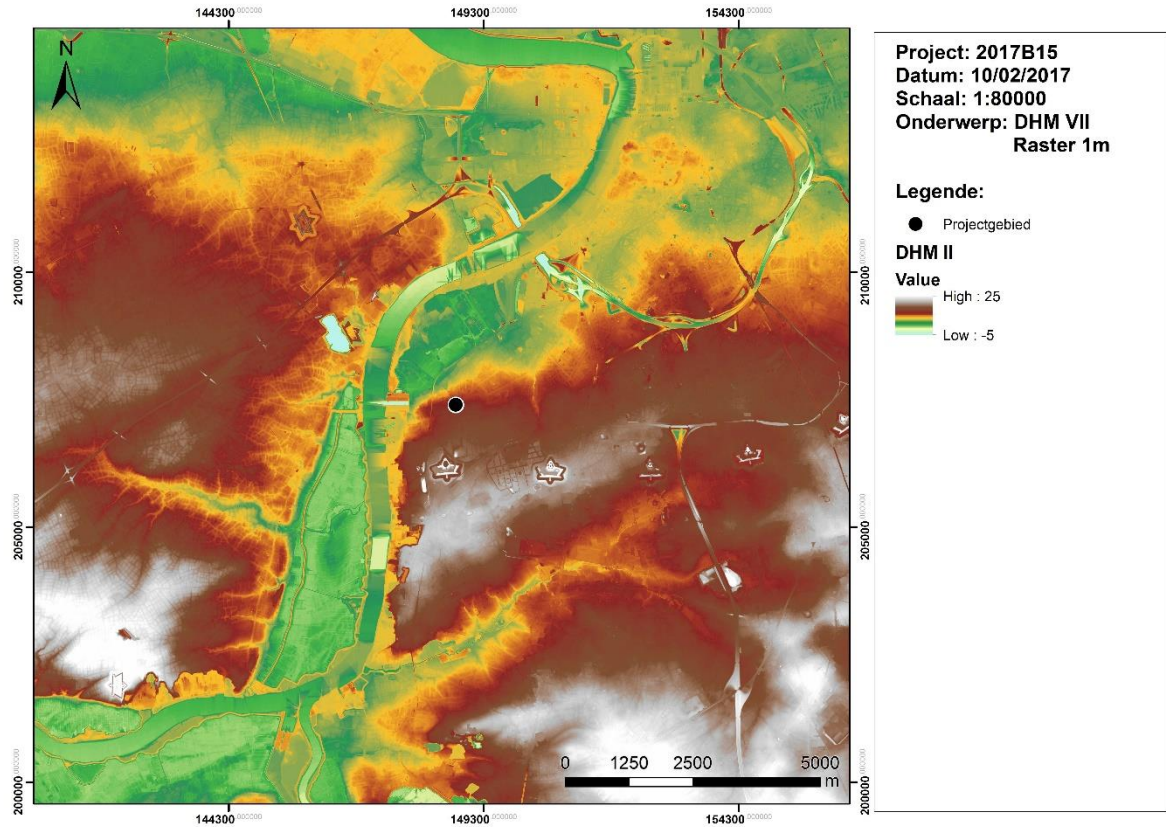

Figuur 7: Uittreksel Quartairgeologische kaart (Bron: © <http://dov.vlaanderen.be>)

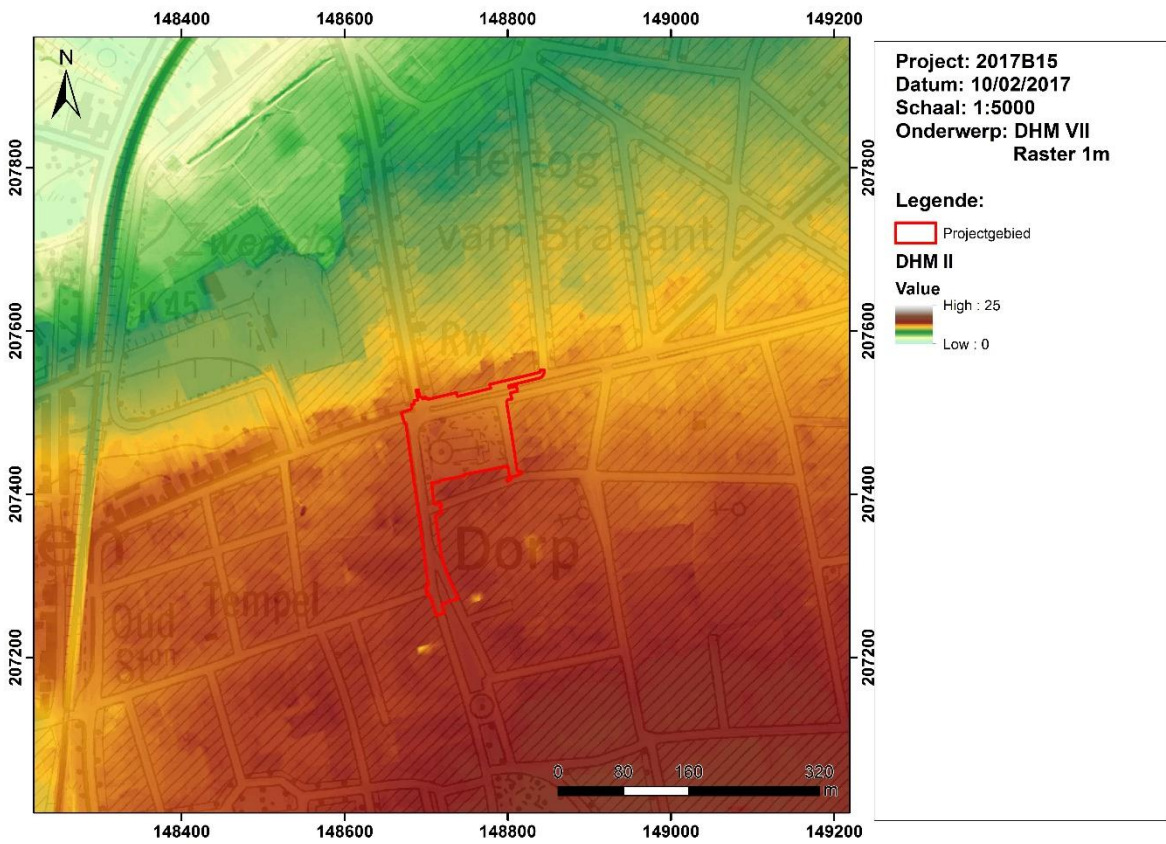
1.2.1.2 Topografie

Om inzicht te verwerven in de topografie werd het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II (DHM II) op meerdere schalen aangemaakt. De ruimste schaal laat zien dat het projectgebied zich bevindt op de noordelijke flank van de Boomse Cuesta, uitkijkend op de polders langs de rechteroever van de Schelde (Figuur 8). Deze Cuesta heeft op zijn hoogste punt, ter hoogte van de gemeente Reet, een hoogte van 31 m TAW. Ter hoogte van het projectgebied bedraagt deze nog ca. 11 m TAW. De Boomse Cuesta wordt aan de westelijke zijde begrensd door de doorbraakgeul van Hobeken, waarna de Cuesta overgaat in de Wase Cuesta.

Op het kleinschalige digitaal hoogtemodel zien we duidelijk dat het project zich op de noordelijke flank van de besproken Cuesta bevindt, net voor de overgang naar het poldergebied (Figuur 9). De topografie van dit polder- en veengebied ligt tussen de +0 m en +4 m TAW.

Figuur 8: DHM Vlaanderen II (Bron : © GDI-Vlaanderen)

Figuur 9: DHM Vlaanderen II (Bron : © GDI-Vlaanderen)

1.2.2 Historisch-cartografische situering

Al in 1135 wordt Hoboken vermeld als zelfstandige parochie. Tot in de 16de eeuw is de heerlijkheid Hoboken in handen van de heren van het Land van Rumst, om in 1559 door Willem van Oranje te worden verkocht aan Melchior Seltz wiens afstammelingen vanaf 1617 de naam d'Ursel zouden dragen (Dierckx 1954). De Ferrariskaart (1770-1778) toont Hoboken op het einde van de 18de eeuw. Het gaat om landelijk gebied met landbouw en veeteelt. Aanvankelijk werden enkel de poldergronden langs de Schelde, ten westen van het dorp in ontwikkeling gebracht. Maar zoals de kaart van Ferraris aantoont, worden vanaf de tweede helft van de 18de eeuw ook de hoger gelegen heide- bos gronden ten oosten van de dorpskern in gebruik genomen. Vanaf de 16de eeuw is er ook industriële ontwikkeling met kleinijverheid en een havenontwikkeling langs een natuurlijke inham van de Schelde (zogenaamde Kille langs de kapelstraat, uiteindelijk verzand in de 19de eeuw). Tot ca. 1870 behoudt het dorp echter het gelaat van een typische landbouwgemeente, maar daarna neemt de industrie snel de overhand. Vooral de vrijmaking van de Schelde in 1863 betekende een omslag en maakt de regio interessant voor industriële spelers zoals de Cockerill-scheepswerf (1873), een wolkammerij (1885-1970) en een ontzilveringsfabriek (1887, huidige Umicore). In het noordwesten van Hoboken werd in 1896, 1900 en 1930 grondgebied afgestaan aan Antwerpen voor de zuidelijke havenuitbreiding en de petroleuminstallaties (huidige Petrolsite) (Van De Voorde H. 1965).

Het projectgebied situeert zich in het hart van de historische dorpskern van Hoboken. De Kapelstraat vormde van oudsher de verbinding tussen de Kille en de hoger gelegen gronden rondom de kerk en de dorpsplaats (huidige Kioskplaats). Volgens het meetboek van landmeter Stynen (1782) waren er op het einde van de 18de eeuw een 25-tal kasteeltjes in Hoboken, waarvan er vier nog steeds bestaan Broydenborg, Gravenhof, Meerlenhof en Sorgvliedt. Deze lusthoven gaan terug op een ouder ruraal landschap van verspreide hoeven en hofsteden langsheen de kapelstraat en het tracé kioskplaats – Berkenrodelei – Van Hamstelstraat dat ook de scheiding vormt tussen de hoge en lage gronden.

Figuur 10 : afbeelding van 'Kermis te Hoboken' van Breugel uit 1559 (bron :

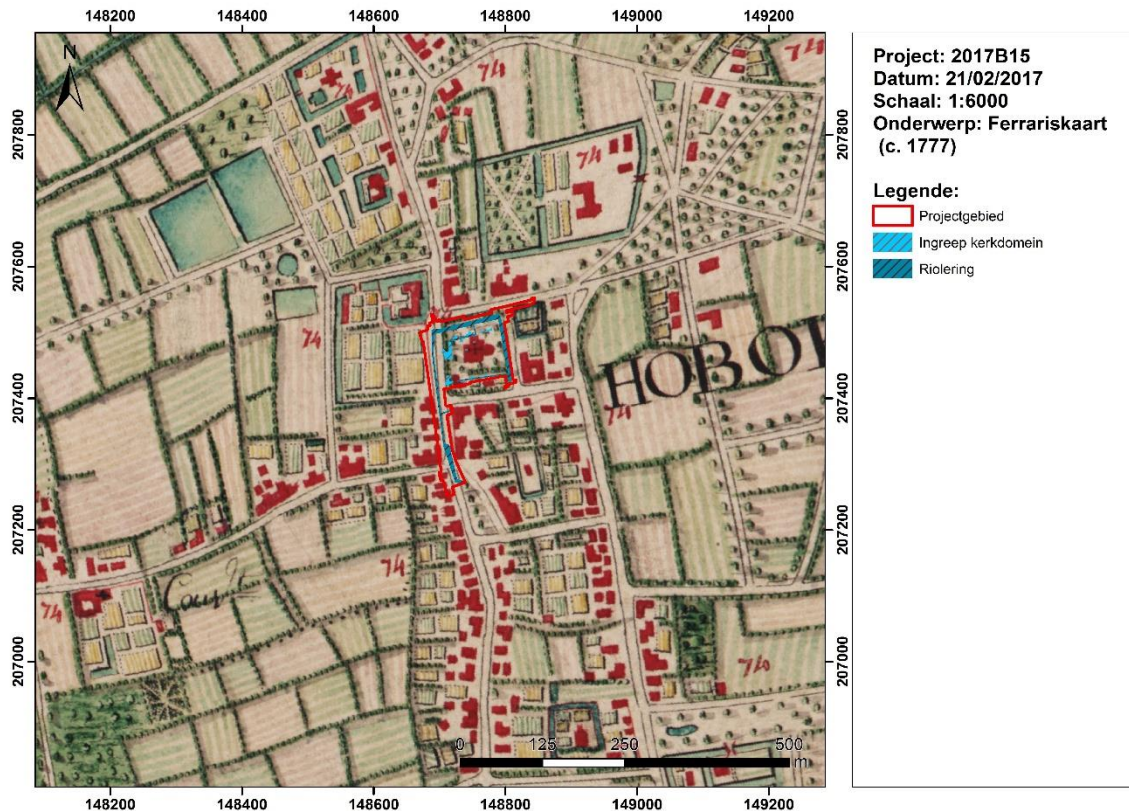
<http://zoveelmeerhoboken.blogspot.be/2014/09/historische-sprokkels-de-kermis-van.html - laatste raadpleging 08/03/2017>).

De oudste afbeelding van de kerk van Hoboken is een oude prent van Pieter Breugel de Oude uit 1559 (Kermis te Hoboken). Vermoedelijk in 1584 werd de kerk deels verwoest door de troepen van Farnese (Dierckx 1954, 54). De prent toont de middeleeuwse kerk met een enkele middenbeuk, een kruisbeuk en een eenvoudig westelijke toren. Aan weerskanten van de toren zijn een aantal kapellen aangebouwd. Rond de kerk is er een ommuurd kerkhof dat in gebruik bleef tot 1913 (Dierckx 1954, 51). Het uitzicht van de kerk veranderd daarbij ingrijpend: de westelijke toren wordt afgebroken en vervangen door een bescheiden vieringtoren op de kruising van een nieuwe kruisbeuk en een nieuwe bredere middenbeuk (Dierckx 1954). Na de plunderingen wordt de deels afgebrande kerk heropgebouwd om in 1591 opnieuw deels te worden verwoest. Uiteindelijk wordt de kerk in het eerste kwart van de 17de eeuw opnieuw hersteld (gewijd in 1612). Ook verder in de 17de eeuw wordt de kerk regelmatig nog uitgebreid. De Ferrariskaart toont een driebeukige kruiskerk met afgerond koor en diverse sacristieën. Het kerkareaal is omgeven door een bomenrij. De zone binnenin wordt nog steeds gebruikt als kerkhof en we zien ook enkele kleinere gebouwen in het zuidelijk deel van het areaal.

De Atlas de Buurtwegen uit het midden van de 19de eeuw toont de kerk en het kerkareaal in min of meer dezelfde toestand. De Vandermaelenkaart uit dezelfde periode geeft aan dat het kerkareaal nog steeds in gebruik is als kerkhof. Beide kaarten tonen een nog steeds overwegend ruraal Hoboken. De lintbebouwing langs de straten is dezelfde gebleven. De luthoven met walgracht lijken wel in verval en/of deels verdwenen. Het Ch(ate)au de Mr Albert Moretus, het Gravenhof Ch(ate)au en het Ch(ate)au de mr. Van Den Bosch van Cam staan nog afgebeeld, maar enkel deze laatste lijkt nog bebouwd midden 19de eeuw.

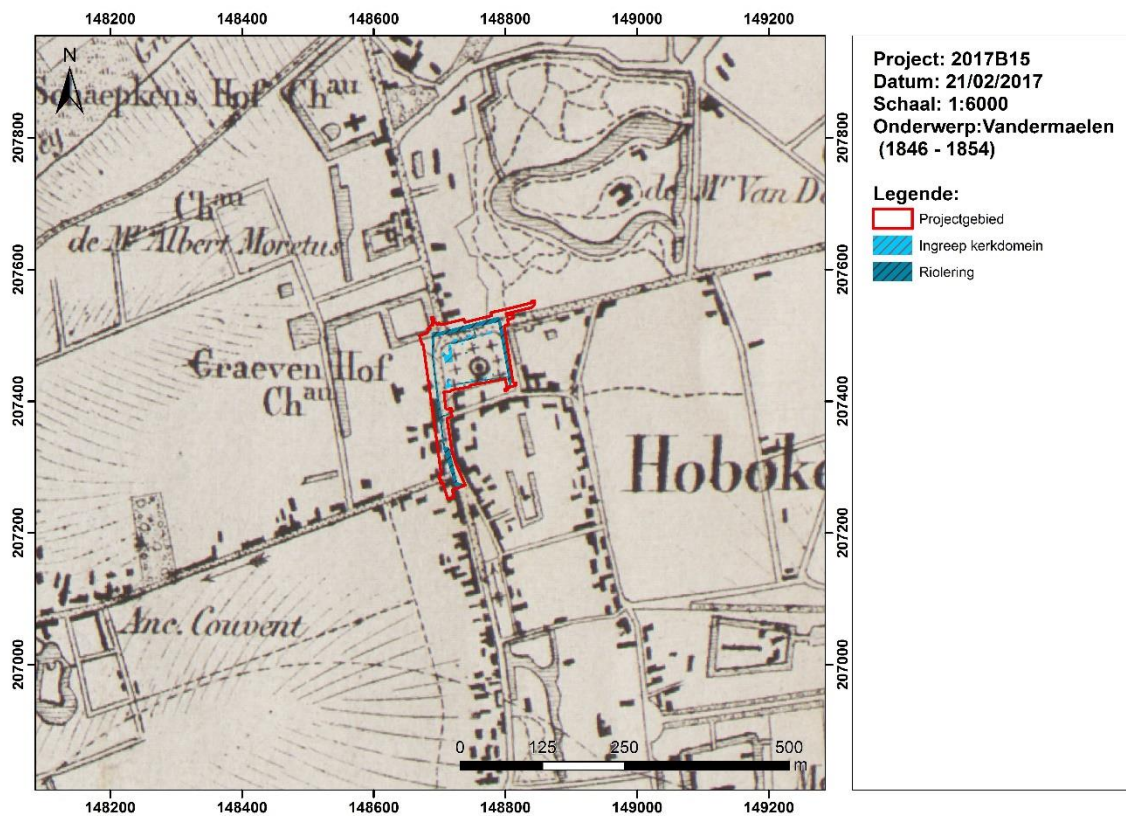
De volgende cartografische bronnen dateren eind 19de – eerste helft van de 20ste eeuw. Het gaat om diverse versies van de Topografische Kaart van België. Hierop is te zien dat rond 1873 nog enkele luthoven staan afgebeeld, maar de laatste restanten daarvan lijken in de eerste helft van de 20ste eeuw (1904) te verdwijnen door de verdere verstedelijking van het gebied.

Ook binnen het kerkereaal doen er zich nog een aantal ontwikkelingen voor met de bouw van de huidige Onze-Lieve-Vrouw Geboortekerk. Het gaat om een neogotisch ontwerp en dateert grotendeels in de 19de eeuw (Agentschap Onroerend Erfgoed 2017). De in oorsprong 17de driebeukige kruiskerk werd daarbij omgebouwd tot een vijfbeukige pseudo-basiliek. De kerk kent volgende fasering: (i) uiterste zijbeuken: 1830-1831; (ii) vierkante westtoren: 1868; (iii) schip en zijbeuken, noordelijke traveeën: 17de eeuw; (iv) schip en zijbeuken, noordelijke traveeën: 1831; koor: 17de eeuw; zuidelijke sacristieën: 17de eeuw; noordelijke sacristieën 19de eeuw. De begraafplaats blijft in gebruik tot 1913 (Dierckx 1954).

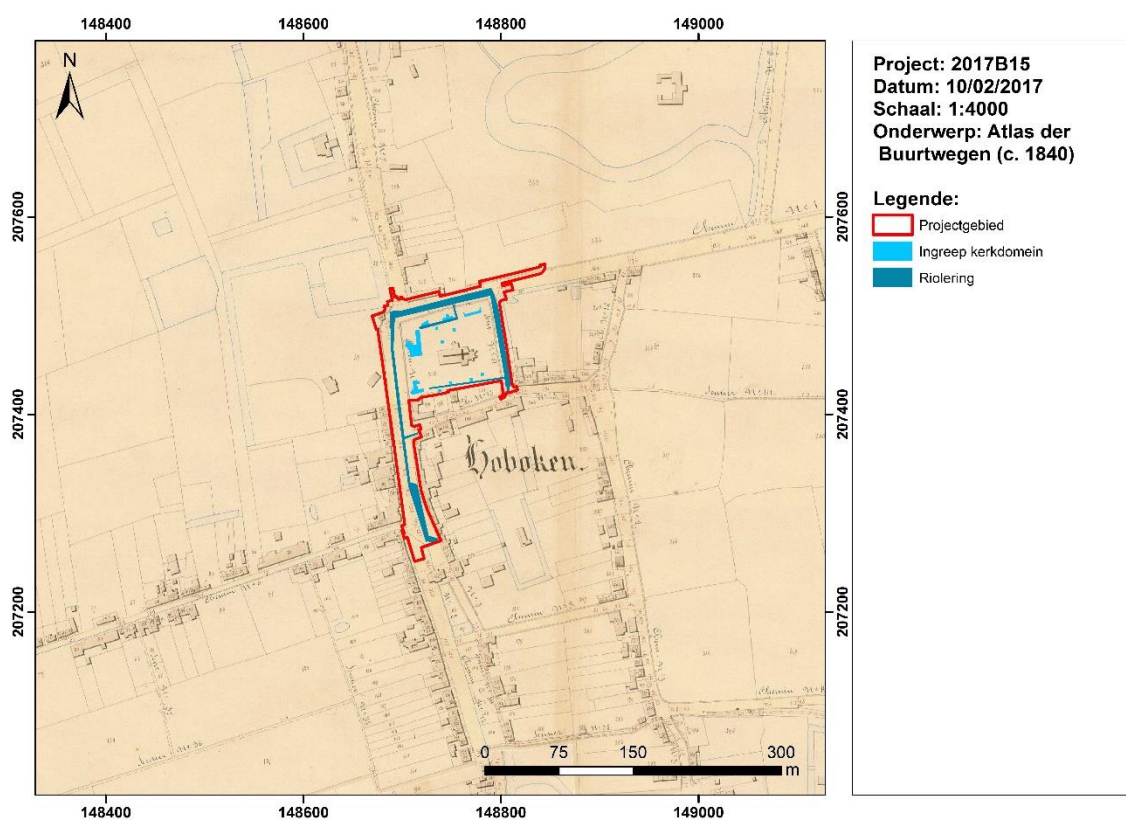

Figuur 11: Uitsnede kaart van de Ferraris-kaart, met aanduiding van het projectgebied (Bron: © Geopunt).

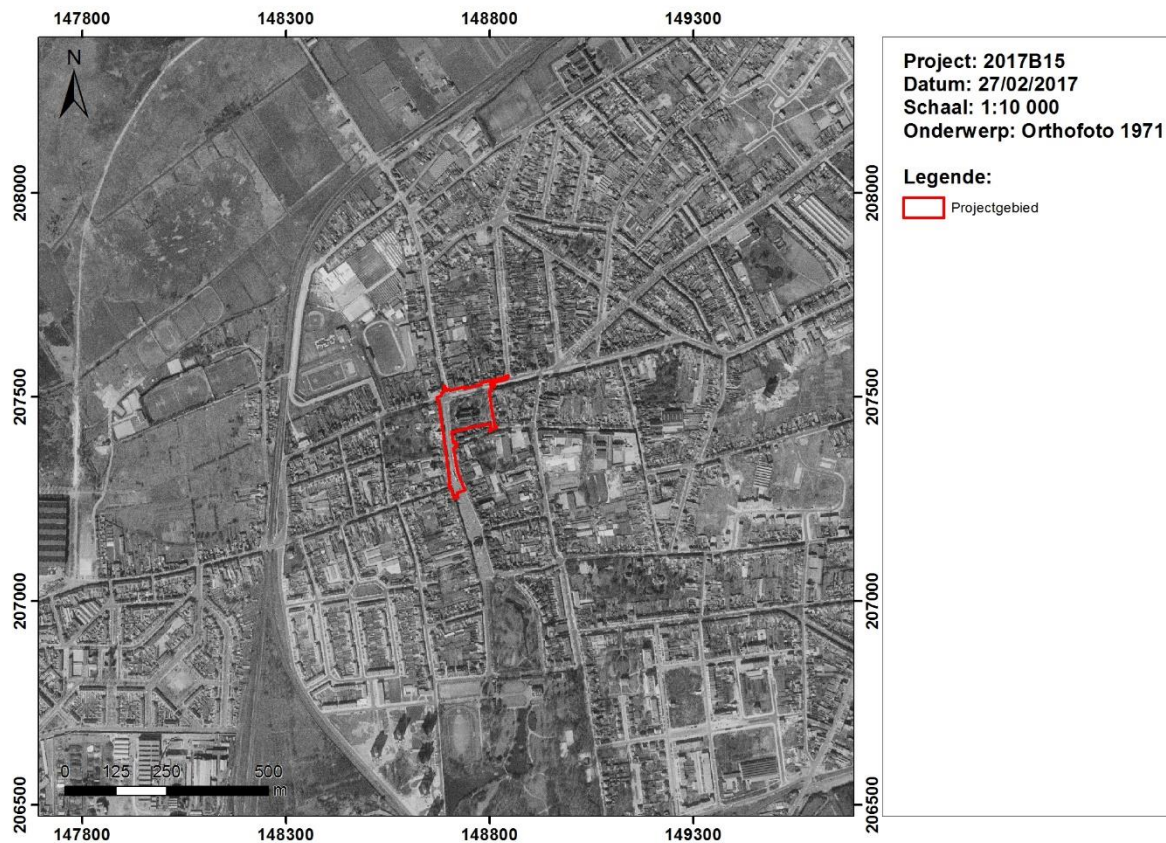

Figuur 12: Uitsnede van de kaart van Vandermaelen met aanduiding van het projectgebied (Bron: © Geopunt)

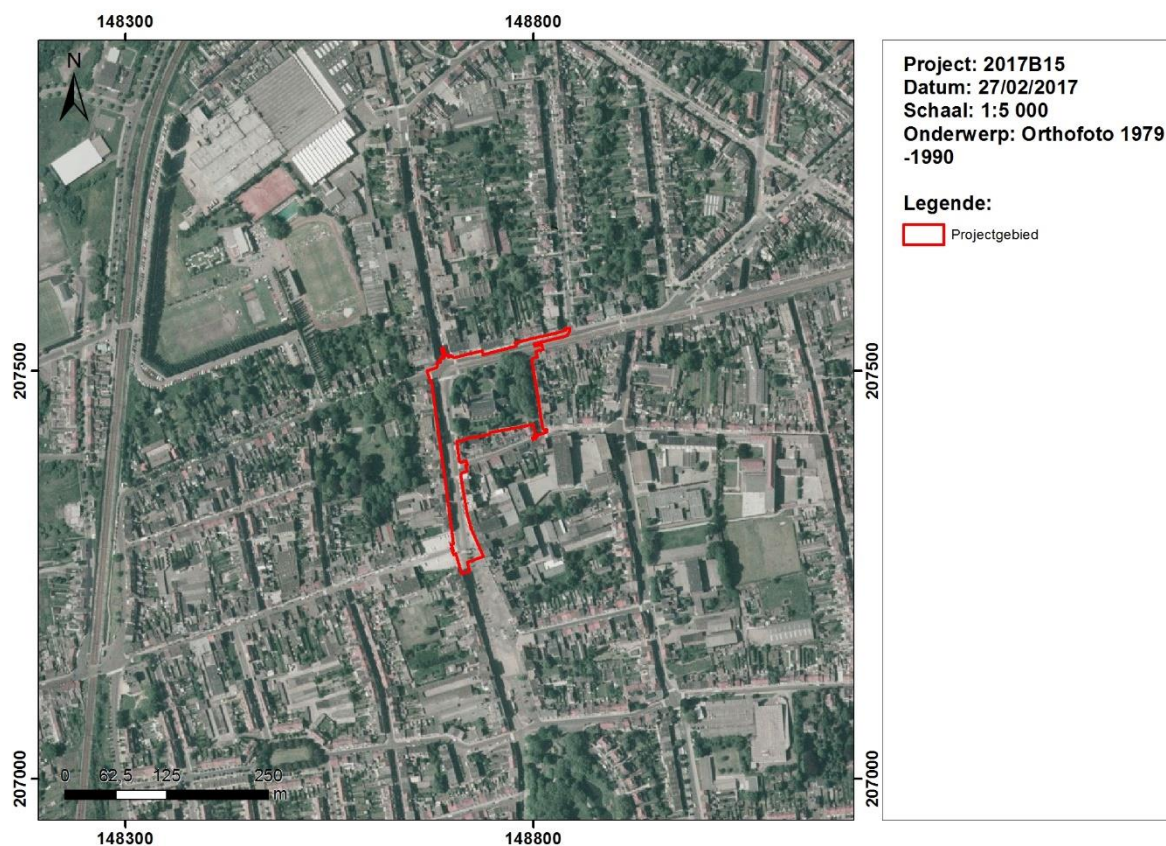

Figuur 13: Uitsnede van de Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het projectgebied (Bron: Geopunt)

Figuur 14 : Orthofoto 1971 met aanduiding van het projectgebied (bron : Geopunt).

Figuur 15 : Orthofoto uit de periode 1979- 1990 met aanduiding van het projectgebied

1.2.3 Archeologische situering

Figuur 15 geeft een overzicht van de gekende archeologische vindplaatsen die zijn opgenomen in de CAI-databank, geprojecteerd op de topografische kaart. Ten eerste geeft dit een idee over welke onderzoeken plaatsvonden op sites in de directe omgeving. Ten tweede creëert dit een beeld van het archeologisch potentieel dat de site te bieden heeft. We vullen de op die manier verkregen gegevens aan met vermeldingen van enkele opvallende cultuur-historische en/of archeologische sites uit de ruimere omgeving. De **gekende archeologische relict**en in de een straal van 1.5 km rond het studiegebied zijn:

- CAI- locatie 104740: Kasteel Broydenborg, 16^e eeuw
- CAI- locatie 104741: Nijverheidshof, 16^e eeuw
- CAI- locatie 104742 (DIBE 104742): Onze-Lieve-Vrouw Geboorte Kerk, eerste vermelding 12de eeuw, gebouw uit de 15de-16de eeuw vernield in 1583-1584, daarna heropgebouwd begin 17de eeuw met verschillende latere uitbreidingen en verbouwingsfasen.
- CAI- locatie 104743: Spaans Huis, 17^e eeuw
- CAI- locatie 104744: Kasteel Sorghvliedt, hoeve uit de 16^e eeuw
- CAI- locatie 104745: Meerlenhof, 16^e eeuw
- CAI- locatie 104746: Hof ter Heide, 17^e eeuw
- CAI- locatie 104780: Schoonselhof, Late Middeleeuwen (eerste vermelding 14^e eeuw)
- CAI- locatie 154479: "Vindplaats uit het quartair"
- CAI- locatie 156613: Kruiskapel, 12^e eeuw; Brigittijnenklooster 17^e eeuw
- CAI- locatie 366140: Dorpskern van Hoboken, 18^e eeuw
- CAI- locatie 366085: Fort VIII, laatste fort van de Brialmontgordel, 1859 - 1864

In de nabijheid van het onderzoeksgebied zijn twee archeologische prospecties met ingreep in de bodem uitgevoerd, waarbij geen waardevolle archeologische restanten werden aangetroffen:

- Dossiernr.: 2013/444: Greppels en kuilen, Nieuwe en Nieuwste tijd (A. van der Kelen 2013; figuur 13)
- Dossiernr.: 2012/068: Verstoord terrein (Van Liefferinge 2012) (Figuur 16, rechts)

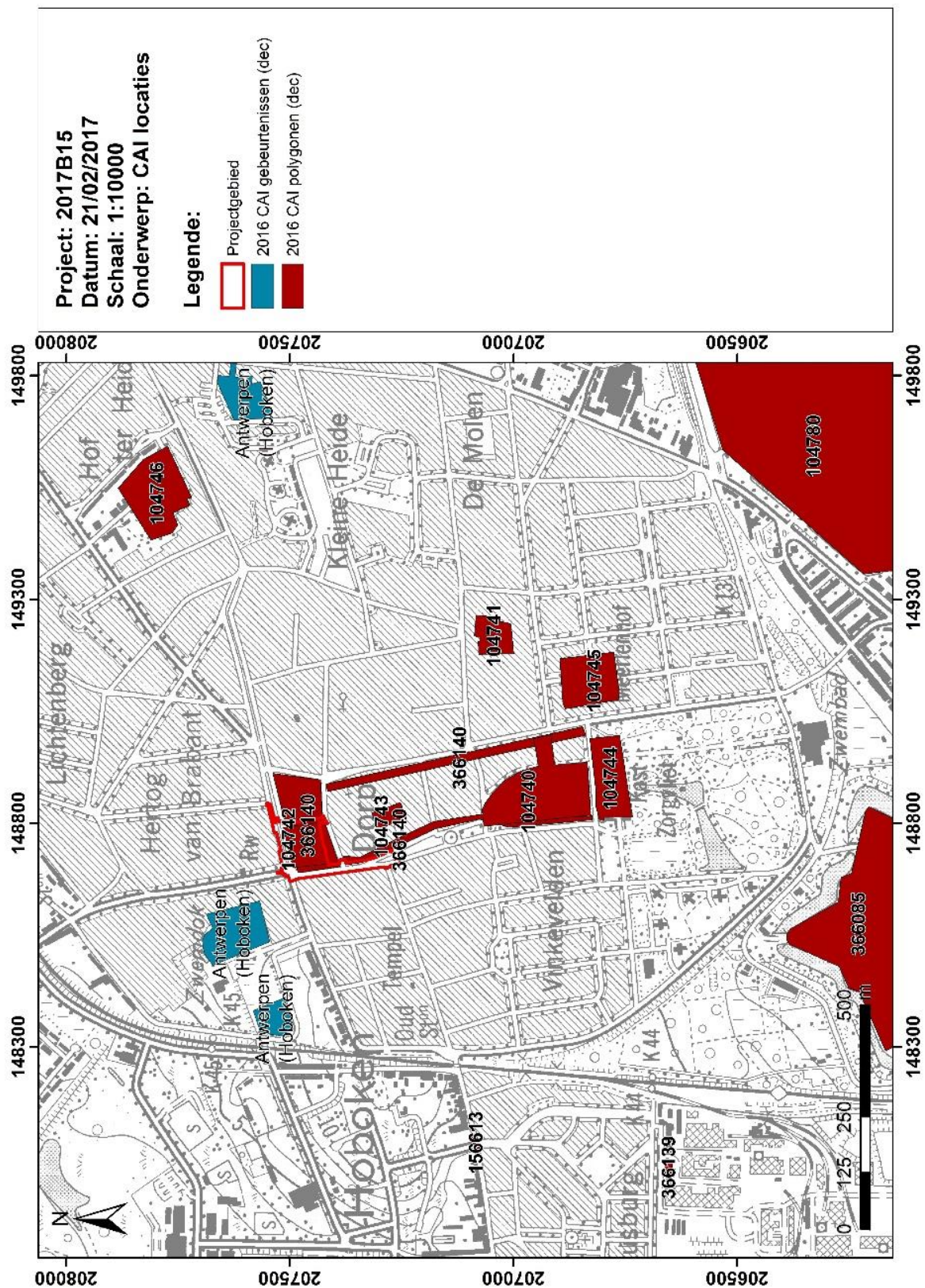
Over het algemeen betreft het dus locaties die via historisch of historisch-cartografisch onderzoek aan het licht zijn gekomen en die getuigen van de laat- tot postmiddeleeuwse geschiedenis van deze deelgemeente.

1.2.4 Interpretatie en datering onderzoeksgebied

De gehele loop van de ingreep valt samen met de historische dorpskern van Hoboken. Deze dorpskern gaat zeker terug tot de late middeleeuwen en kent vermoedelijk een nog oudere oorsprong. De werken vinden daarenboven plaats rond de kerk van Hoboken. Deze wordt voor het eerst vermeld in 1135. De 15de-16de eeuwse fase wordt in 1583-1584 vernield en daarna begin 17de eeuw heropgebouwd. De huidige kerk betreft een 19de eeuwse bouwfase. In de

moderne periode, vooral vanaf 17de eeuw worden er in Hoboken ook diverse luthoven gebouwd. Enkel daarvan situeren zich net naast het projectgebied. Het huidige beeld wordt dus vooral bepaald door 17de eeuwse en latere bouwfases.

Figuur 16: Ligging projectgebied t.o.v. omliggende CAI-locaties geprojecteerd op de topografische kaart (Bron: © Geopunt, Geoportaal Vlaanderen)

1.2.5 Archeologische verwachting op basis van het bureauonderzoek

Aquafin nv plant wegeniswerken, rioleringswerken en omgevingswerken in de dorpskern van Hoboken, rond de Onze-Lieve-Vrouw-geboorte kerk. De riolerings- en wegeniswerken betreffen in hoofdzaak werken in bestaande wegenis en vervangingen van bestaande rioleringen. Op het kerkdomein echter worden ook een riolering aangelegd en enkele groenperken uitgebreid. Voor de rioleringen zijn ingrepen van 1 tot 3 m diep nodig in sleuven van min. 2 m breed. Voor de uitbreiding van de groenperken zijn uitgravingen van diverse afmetingen nodig die tot 1 m diep ten opzichte van het huidige maaiveld reiken.

Het projectgebied ligt landschappelijk gezien, net buiten de Scheldepolders en is gelegen in de historische kern van Hoboken. De kerk zelf wordt voor het eerst vermeld in de 12de eeuw. Direct ten noorden en ten westen van de kerk zijn op de Ferraris-kaart nog enkele lusthoven zichtbaar. Deze komen vooral voor vanaf de 17de eeuw en lijken pas eind 19de en begin 20ste eeuw te verdwijnen uit het straatbeeld. De kerk en het kerkdomein blijven echter onaangeroerd, enkel de begraafplaats rond de kerk is begin 20ste eeuw verdwenen. Het is onduidelijk in welke mate de begraafplaats werd geruimd, maar voor de werken die tot 1 m diep reiken, is het meer dan waarschijnlijk dat dit ofwel geruimde kerkhofgrond betreft ofwel ongeruimde grond, maar met recent skeletmateriaal (19de -20ste eeuw) in de bovenste meter. Voor de riolering in de straat is de verwachting laag; het gaat immers om een eeuwenoud stratenpatroon dat in recente tijden al werd voorzien van rioleringen en andere nutsleidingen. De rioleringen binnen het kerkdomein zijn respectievelijk 77 en 40 m lang. Gezien ze tot 2 m of dieper reiken, bestaat de kans dat hierbij ouder skeletmateriaal kan worden aangetroffen.

2. Synthese

2.1 Potentieel tot kennisvermeerdering

De ligging van het projectgebied binnen de historische kern van Hoboken en in en rondom het kerkdomein van de Onze Lieve Vrouw geboortekerk die voor het eerst in de 12de eeuw wordt vermeld, zorgen er voor dat er binnen het gebied potentieel is tot kennisvermeerdering. Dit vooral op het kerkdomein, gezien we aannemen dat de bestaande wegenis en riolering op de openbare weg reeds voor verstoring heeft gezorgd van eventuele archeologische vindplaatsen. Op het kerkdomein lijkt dit minder het geval. Gezien daar ingrepen plaats zullen vinden tot 2 m diep of dieper (riolering) lijkt verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem aangewezen om dit potentieel op kennisvermeerdering te onderzoeken. Sporen, structuren en/of vondsten van oudere bouwfases van de kerk (18de, 17de of 14de eeuw, mogelijk ook 12de eeuw) en sporen van begravingen rond de kerk uit de 19de eeuw en ouder zijn te verwachten.

Voor de ingrepen tot 1 m diep (plantperken) lijkt verder onderzoek ons minder aangewezen gezien kan vermoed worden dat binnen de eerste meter vooral reeds geroerde grond zal zitten (bv. geruimd kerkhof) of voornamelijk skeletmateriaal uit de 19de of begin 20ste eeuw.

Het vooronderzoek met ingreep in de bodem ter hoogte van de geplande rioleringswerken op het kerkdomein kunnen echter als leidraad gezien worden voor de plantperken. Als binnen binnen die sleuven aanwijzingen zitten voor archeologisch relevante sporen, vondsten of structuren binnen de eerste meter onder het maaiveld kunnen de zones voor plantperken nog steeds opgenomen worden in het eventuele vervolgonderzoek.

2.2 Kader exploitatie potentieel tot kennisvermeerdering

Om het potentieel tot archeologische kennisvermeerdering te onderzoeken is ter hoogte van de geplande rioleringswerken op het kerkdomein een vooronderzoek met ingreep in de bodem, in de vorm van een proefsleuvenonderzoek noodzakelijk. Hierbij kan met de proefsleuven ook nagegaan worden wat het archeologisch potentieel is van de bovenste meter onder het maaiveld en dus ook ge-evalueerd worden wat de impact van de uitgraving van de plantperken zal zijn op het archeologisch bodemarchief.

2.3 Samenvatting

De initiatiefnemer plant wegenis-, riolerings- en omgevingswerken in de dorpskern van Hoboken, rond de Onze-Lieve-Vrouw-geboorte kerk. De riolerings- en wegeniswerken betreffen in hoofdzaak werken in bestaande wegenis en vervangingen van bestaande rioleringen. Op het kerkdomein worden echter ook rioleringen aangelegd en enkele groenperken uitgebreid. Voor de rioleringen zijn ingrepen van 1 tot 3 m diep nodig in sleuven van min. 2 m breed. Voor de uitbreiding van de groenperken zijn uitgravingen van diverse afmetingen nodig die tot 1 m diep ten opzichte van het huidige maaiveld reiken.

Het projectgebied ligt landschappelijk gezien, net buiten de Scheldepolders en is gelegen in de historische kern van Hoboken. De kerk zelf wordt voor het eerst vermeld in de 12de eeuw. Direct ten noorden en ten westen van de kerk zijn op de Ferraris-kaart nog enkele luthoven zichtbaar. Deze komen vooral voor vanaf de 17de eeuw en lijken pas eind 19de en begin 20ste eeuw te verdwijnen uit het straatbeeld. De kerk en het kerkdomein blijven echter onaangeroerd, enkel de begraafplaats rond de kerk is begin 20ste eeuw verdwenen. Het is onduidelijk in welke mate de begraafplaats werd geruimd, maar voor de werken die tot 1 m diep reiken, is het meer dan waarschijnlijk dat dit ofwel geruimde kerkhofgrond betreft ofwel ongeruimde grond, maar met recent skeletmateriaal in de bovenste meter.

Voor de riolering in de straat is de verwachting laag, het gaat immers om een eeuwenoud stratenpatroon dat in recente tijden al werd voorzien van rioleringen en andere nutsleidingen. De rioleringen binnen het kerkdomein zijn respectievelijk 77 en 40 m lang. Gezien ze tot 2 m of dieper reiken, bestaat de kans dat hierbij ouder skeletmateriaal kan worden aangetroffen.

Daarom wordt voorgesteld om op de stroken waar de riolering op het kerkdomein moet komen, een vooronderzoek met ingreep in de bodem uit te voeren door middel van proefsleuven.

Deze proefsleuven kunnen dan dienen ter evaluatie van de impact van de werken op eventueel archeologisch erfgoed op het kerkdomein. Met die twee sleuven kan dus ook het archeologisch potentieel van de bovenste meter verder ge-evalueerd worden en dus nagegaan worden of er voor de werken aan de plantvakken archeologisch vervolgonderzoek noodzakelijk zal zijn.

Bibliografie

Literatuur:

Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: Parochiekerk Onze-Lieve-Vrouw Geboorte, Inventaris Onroerend Erfgoed [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/11448> (geraadpleegd op 3 maart 2017).

Dierckx H. 1954, Geschiedenis van Hoboken, Antwerpen, 1954.

Van De Voorde H. 1965, Enkele aspecten van de Hobokense geschiedenis ronde de eeuwwisseling 1893-1911 Brussel.

Ferraris J. J. F. 1771-1778, Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden, Koninklijke Bibliotheek van België, Kaarten en plannen, Ms. IV 5.567 (geraadpleegd op 02/03/2017 via www.geopunt.be)

Popp P. C. 1842-1879, Atlas cadastral parcellaire de la Belgique, Koninklijke Bibliotheek van België, Kaarten en plannen, II 24.437 (geraadpleegd op 29/11/2016 via www.geopunt.be)

S.N. 1843-1845, Atlas der Buurtwegen (geraadpleegd op 02/03/2017 via www.geopunt.be)

S.N. 1873, Topografische Kaart van België - 1:20 000, kaartblad 15 Antwerpen (geraadpleegd op 02/03/2017, www.cartesius.be)

S.N. 1904, Topografische Kaart van België - 1:20 000, kaartblad 15 Antwerpen (geraadpleegd op 02/03/2017, www.cartesius.be)

S.N. 1939, Topografische Kaart van België - 1:40 000, kaartblad 15 Antwerpen (geraadpleegd op 02/03/2017, www.cartesius.be)

S.N. 1969, Topografische Kaart van België - 1:40 000, Antwerpen Staden-Roeselare (geraadpleegd op 02/03/2017, www.cartesius.be)

Vandermaelen P. 1846-1854, Atlas cadastral du Royaume de Belgique, Koninklijke Bibliotheek van België, Kaarten en plannen, II 15.040 D (geraadpleegd op 02/03/2017 via www.geopunt.be)

Digitale bronnen:

www.geopunt.be

www.cai.be

<https://dov.vlaanderen.be/>

<https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/geheel/21818>

<https://cartesius.be>

Kaartmateriaal:

Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, Graaf de Ferraris (1771-1778).

Topografische kaart van Vandermaelen (1846 – 1854).

Atlas der Buurtwegen (ca. 1840)

Bijlage 1: Figurenlijst

Figuur 1: Algemene situering van het projectgebied in Vlaanderen (bron: © Geopunt)	3
Figuur 2: Uitsnede topografische kaart ter hoogte van het projectgebied(bron: © Geopunt) ..	3
Figuur 3: Uitsnede kadasterkaart met aanduiding van het projectgebied (bron: © Geopunt)..	4
Figuur 4: Orthofoto ter hoogte van het projectgebied (bron: © Geopunt)	4
Figuur 5: Inrichtingsplannen (noord) van de werken t.h.v. de Antwerpsesteenweg, d' Urselstraat en de Kioskstraat, deel 1 (Bron: © Aquafin nv)	7
Figuur 6: Inrichtingsplannen (zuid) van de werken t.h.v. de Kioskstraat (Bron: © Aquafin nv)	7
Figuur 7: Uittreksel Quartairgeologische kaart (Bron: © http://dov.vlaanderen.be)	10
Figuur 8: DHM Vlaanderen II (Bron : © GDI-Vlaanderen)	11
Figuur 9: DHM Vlaanderen II (Bron : © GDI-Vlaanderen)	11
Figuur 10 : afbeelding van 'Kermis te Hoboken' van Breugel uit 1559 (bron : http://zoveelmeerhoboken.blogspot.be/2014/09/historische-sprokkels-de-kermis-van.html - laatste raadpleging 08/03/2017)	13
Figuur 11: Uitsnede kaart van de Ferraris-kaart, met aanduiding van het projectgebied (Bron: © Geopunt).....	14
Figuur 12: Uitsnede van de kaart van Vandermaelen met aanduiding van het projectgebied (Bron: © Geopunt)	15
Figuur 13: Uitsnede van de Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het projectgebied (Bron: Geopunt).....	15
Figuur 14 : Orthofoto 1971 met aanduiding van het projectgebied (bron : Geopunt).	16
Figuur 15 : Orthofoto uit de periode 1979- 1990 met aanduiding van het projectgebied.....	16
Figuur 16: Ligging projectgebied t.o.v. omliggende CAI-locaties geprojecteerd op de topografische kaart (Bron: © Geopunt, Geoportaal Vlaanderen)	18

